

NEOGOTYCKA CERKIEW ŚWIĘTYCH APOSTOŁÓW PIOTRA I PAWŁA W STARGARDZIE SZCZECIŃSKIM CZ. 1.: ARCHITEKTURA I STAN ZACHOWANIA¹

NEO-GOTHIC ORTHODOX CHURCH OF HOLY APOSTOL
ST PETER AND ST. PAUL IN STARGARD SZCZECINSKI.
PART 1: ARCHITECTURE AND STATE OF PRESERVATION²

Halina Rutyna
dr inż. arch.

Zachodniopomorski Uniwersytet Technologiczny w Szczecinie
Wydział Budownictwa i Architektury
Zakład Teorii Historii Architektury i Konserwacji Zabytków

STRESZCZENIE

Neogotyckacerkiew pw. Świętych Apostołów Piotra i Pawła w Stargardzie Szczecińskim została wzniesiona 145 lat temu, a na przestrzeni jego istnienia budynek nie przeszedł żadnych gruntownych remontów. Szczegółowe badanie obiektu nastąpiło pod koniec 2010 roku w ramach przygotowania do kapitalnego remontu konserwatorskiego zabytku.

Słowa kluczowe: neogotyck, architektura sakralna, historia Pomorza Zachodniego.

ABSTRACT

Neo-Gothic Orthodox church of the Holy Apostol St.Apostles Peter and St. Paul in Stargard Szczeciński was built 145 years ago, and over the years its existence the building has not passed any fundamental overhaul. Detailed examination this property was in late 2010 as a preparation for the overhaul monument conservation.

Keywords: Neo-Gothic, church architecture, the history of Western Pomerania.

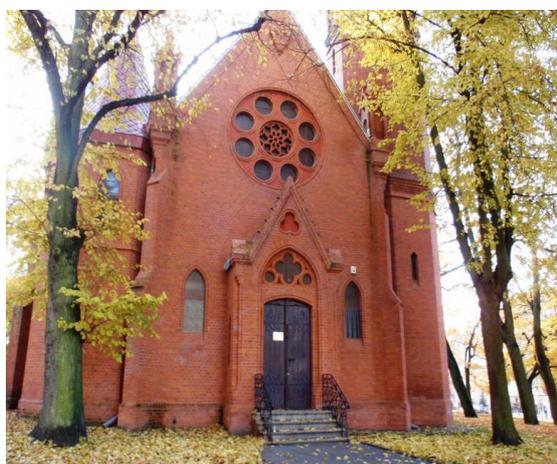
¹ Jest to pierwsza część artykułu; druga znajduje się w PiF nr 18

² This is part 1; part 2. is in the PiF nr 18

HISTORIA OBIEKTU

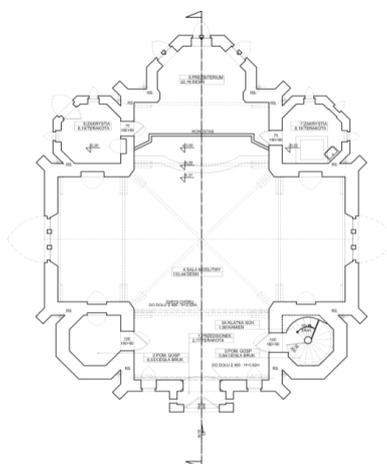
Neogotycka cerkiew pw. Świętych Apostołów Piotra i Pawła w Stargardzie Szczecińskim została wzniesiona 145 lat temu i od początku swojego istnienia obiektem sakralnym. W 1987 roku kościół wpisany został do rejestru zabytków pod nr 1042.

Neogotycki kościół powstał w latach 1873-1890 dla gminy ewangelicko-reformatorskiej. Nadano mu wówczas tytuł Chrystusa – Christuskirche. Bezpośrednio po wojnie, choć ocalał bez uszczerbku, nie był użytkowany do 1953. Następnie został przejęty przez Polski Autokefaliczny Kościół Prawosławny z siedzibą we Wrocławiu i do dziś jest przeznaczony do kultu prawosławnego oraz zaadaptowany na potrzeby cerkwi, doskonale dostosowany pod względem formy i rozplanowania przestrzennego do nowej funkcji (ryc. 1).

Ryc.1. Elewacja północna – główny portal wejściowy do zabytku. Źródło: fot. H. Rutyna, XII.2010

Fig.1. North elevation - the main entrance portal of the monument. Source: Photo by H. Rutyna, XII.2010

Ryc.2. Schemat jednoprzestrzennego planu kościoła opartego na krzyżu greckim. Źródło: *Inwentaryzacja architektoniczna* H. Rutyna, XI.2010

Fig. 2. Schematic one spatial plan of the church is based on the Greek cross. Source: *Architectural inventory* by H. Rutyna, XI.2010

LOKALIZACJA I CECHY ARCHITEKTURY

Neogotycki kościół jest położony w miejscowości Stargard Szczeciński, w województwie zachodniopomorskim. Usytuowany został przy skrzyżowaniu ulic Bolesława Chrobrego i Świętego Jana Chrzciciela, w pobliżu Bramy Jana Chrzciciela oraz przejścia dla pieszych. Wcześniej obiekt był oznaczony nr 14 należącym do ul. Chrobrego, a obecnie przynależy do ulicy Jana Chrzciciela i jest oznaczony nr 2. Cerkiewna działka otrzymała zarys nieregularnego ośmioboku przystającego do ścian obiektu. Ze wszystkich stron ośmioboczna parcela graniczy z działką będącą obecnie parkiem, a wcześniej prawdopodobnie cmentarzem (ryc. 3). Opodal kościoła, w parku, w odległości ok. 60 m kierując się na południe, wybudowano w 1893 roku wieżę ciśnień w podobnej stylistyce architektonicznej (ryc. 7).

Istnieje hipoteza, że omawiany obiekt sakralny pełnił na początku funkcję kaplicy cmentarnej, dlatego otrzymał jednoprzestrzenny, idealnie centralny, nietypowy dla protestanckich obiektów sakralnych (ryc. 2). Jest to niewielka budowla (o kubaturze ok. 2000 m³ i powierzchni użytkowej 225 m² w zakresie piwnic, parteru i chóru muzycznego) o założeniu opartym na planie krzyża greckiego, z drewnianą wieżą dachową i skrzyżowanym, dwuspadowym dachem. Posiada jedną wieżę od strony północno-zachodniej (ryc. 4, 5).

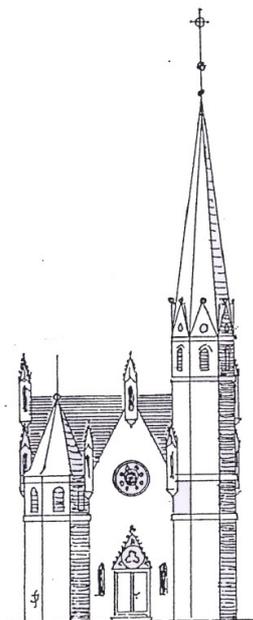
Ryc. 3. Obecna lokalizacja zabytku w parku - dawnej nekropoli i w pobliżu wieży ciśnień. Źródło: mapa wyjęta z zasobów Powiatowego Ośrodka Geodezji i Kartografii w Stargardzie Szczecińskim

Fig. 3. The current location of the monument in the park - a former necropolis and near the tower. Source: Map taken out of the resources of the District Centre of Geodesy and Cartography in StargardSzczeciński

Ryc. 4. Układ jednowieżowy bryły kościoła. Źródło: fot. H. Rutyna XI.2010

Fig. 4. One tower systembody of the church. Source: Photo by H. RutynaXI.2010

Christuskirche, ev.ref.
1:250

Ryc. 5a. Elewacja północna wg archiwalnego niemieckiego projektu z końca XIX w.; dawna podstawa hełmu wieży posiadała szczytiki z wimpergami. Źródło: Karta ewidencyjna zabytku, Ośrodek Dokumentacji Zabytków w Warszawie, PP.PKZ O. Szczecin 1987 [1]

Fig. 5a. Northern elevation German archival project by the end of the nineteenth century; former base of the tower helmet, has wimpergs. Source: Data cadastral monument, the Centre for Documentation of Monuments in Warsaw, PP.PKZ O, Szczecin 1987 [1]

Ryc. 5b. Zwieńczenie wieży prawosławnym krzyżem- stan istniejący. Źródło: fot. H. Rutyna XI.2010

Fig. 5b. Crowning the tower Orthodox cross- the status of an existing Source: Foto by H. Rutyna, XI.2010

Ryc. 6. Elewacja południowa i otoczenie zabytku współczesną zabudową mieszkaniową. Źródło: fot. H. Rutyna XI.2010.

Fig. 6. South elevation and surrounding the monument of modern residential development. Source: Photo by H. Rutyna XI.2010.

Ryc. 7. Lokalizacja obiektu w sąsiedztwie wieży ciśnień z 1893 r. Źródło: fot. H. Rutyna XI.2010.

Fig. 7 Location of object adjacent tower from 1893 Source: Photo by H. Rutyna XI.2010.

STAN ZACHOWANIA OBIEKTU

Od momentu przejścia przez Kościół prawosławny poza remontem wnętrza przy obiekcie nie prowadzono żadnych prac. Pierwsze prace remontowe są datowane dopiero na rok 1986, kiedy to wymieniono pokrycie hełmu wieży z łupku na blachę cynkową. Wówczas z hełmu usunięto szczytki z wimpergami położone u jego podstawy i żeliwny krzyż wieńczący wieżę. Szczytki niefortunnie zastąpiono „okapnikiem” o łagodnym spadku. W 1991 roku wymieniono pokrycie dachu nawy i krucht z łupku na blachę cynkową, którą pomalowano na czerwono. Wokół murów obwodowych położono opaskę betonową. W roku 2008/09 przeprowadzono naprawę szczelności dachu i zmianę pokrycia na blachę ocynkowaną. Ponadto wykonano prace zabezpieczające fragmentów ścian zewnętrznych – od strony północnej (ryc. 6).

Fundamenty

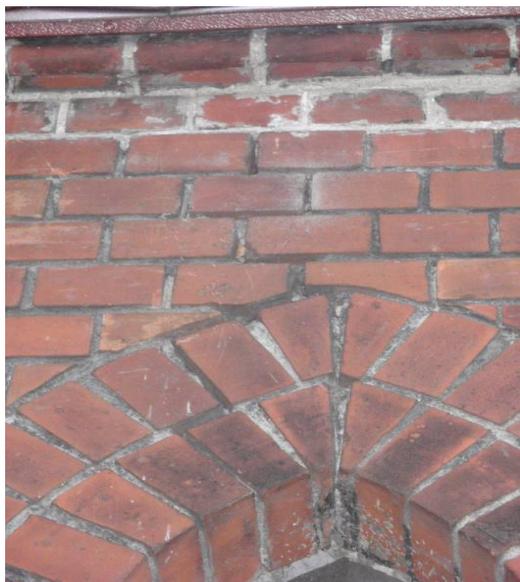
Ławy fundamentów pod wieżą i pod korpusem są kamienne. Z uwagi na wystąpienie nieznacznych ukośnych rys i spękań muru zewnętrznego ściany zachodniej (ryc. 8), oraz miejscowe zapadnięcie się opaski betonowej przy ścianie zewnętrznej (ryc. 9), brak stolarki okiennej w oknie piwnicznym (ryc. 10) i zewnętrzny odbiór wody deszczowej istnieje zagrożenie podmywania fundamentów ścian kaplicy przez wody opadowe. Wody opadowe z dachu cerkwi są odprowadzane powierzchniowo na opaskę betonową i do gleby poprzez rury spustowe, które nie zostały podłączone do istniejącej w terenie sieci kanalizacji deszczowej, co stanowi przyczynę powstania glonów i porostów na cokole i ścianach zewnętrznych, nawet tych niedawno oczyszczonych (ryc. 11).

W pozostałym obrysie bryły budynku nie stwierdzono zagrożeń partii fundamentów. Konstrukcja schodów zewnętrznych jest kamienna została odremontowana w ramach ostatnich prac remontowych (ryc. 12).

Ściany nośne budynku

Mury zbudowane są z cegły pełnej, a zewnętrzna elewacja z cegły klinkierowej. W dużej mierze zachował się oryginalny materiał ścian poza pewnymi późniejszymi uzupełnieniami.

Ceglany gzyms zwieńczenia nawy przechodzi w koronujący gzyms nad chórem. Przy każdym narożniku umieszczono wystającą przyporę. Prezbiterium kościoła zorientowane zostało na południowy wschód. Jego ściany mają taką samą wysokość jak ściany nawy. Apsyda jest wyraźnie oddzielona od bryły nawy schodkowym szczytem, wyższym od samego prezbiterium. Ściany prezbiterium przeprute zostały jednym rzędem dużych okien (wysokość okien taka jak w nawie głównej). W dolnym pasie znajduje się tynkowa-blenda, która swoim kształtem przypominają otwory okienne umieszczone w nawie.

Ryc. 8. Ukośna rysa i spękania muru zewnętrznego ściany zachodniej. Źródło: fot. H. Rutyna XI.2010

Fig. 8. Diagonal crevice and the cracks of the wall outside the west wall. Source: Photo by H. Rutyna XI.2010

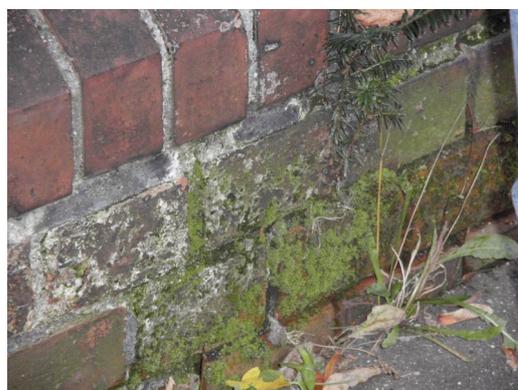
Ryc. 9. Miejscowe zapadnięcie się opaski betonowej i brak fug na elewacji ceglanej. Źródło: fot. H. Rutyna XI.2010

Fig. 9. Local collapse of the concrete band and lack of fugues on the brick elevation. Source: Photo by H. Rutyna XI.2010

Ryc. 10. Brak stolarki okiennej w oknie piwnicznym od strony południowej cerkwi. Źródło: fot. H. Rutyna XI.2010

Fig. 10. There are no window woodwork in the basement on the south side of the church. Source: Photo by H. Rutyna XI.2010

Ryc. 11. Brak podłączenia do istniejącej kanalizacji deszczowej jest przyczyną szybko postępującej erozji biologicznej. Źródło: fot. H. Rutyna XI.2010

Fig. 11. No connection to the the existing storm water drainage is the cause of the rapid erosion area. Source: Photo by H. Rutyna XI.2010

Ryc. 12. Brak połączenia do istniejącej kanalizacji deszczowej przyczynia się do rozrostu porostów są na całej powierzchni cokołu, także w części odrestaurowanej w 2009 roku. Widoczne odremontowane kamienne schody i żeliwna balustrada. Źródło: fot. H. Rutyna XI.2010

Fig. 12. No connection to the existing storm water drainage contributes to the growth of fouling on the entire surface of plinth as in part renovated in 2009. Visible renovated stone staircase and cast iron balustrade. Source: Photo by H. Rutyna XI.2010

Ryc. 13. Pod oknami niektórych okien widoczne są znaczne pęknięcia cegły licowej. Źródło: fot. H. Rutyna XI.2010

Fig. 13. Under the windows of some windows are visible large cracks of facing tile. Source: Photo by H. Rutyna XI.2010

Do prezbiterium przylegają dwie kaplice (obecnie służące za zakrystie). Ich kształt upodabnia się planu klatki schodowej umieszczonej w północno-wschodniej części kościoła. Ich ściany podparte są przyporami. Pod parapetami niektórych okien widoczne są znaczne pęknięcia cegły licowej pokrywające się z pęknięciami widocznymi na tynku wewnętrznym (ryc. 13). Ponadto zauważyć można na elewacji liczne powierzchniowe, punktowe uszkodzenia mechaniczne (ryc. 5). Na tej samej fotografii widoczne są otwory wentylacyjne posadzki, które w większości są zaczopowane zanieczyszczeniami. Elewacja północna została wyremontowana w roku 2009.

Ściany cerkwi są częściowo zawilgocone (ryc. 14 a, b). Miejscami stwierdzono znaczne uszkodzenia tynku wewnętrznego wywołane w/w zawilgoceniem. Zawilgocenia muru mogą pochodzić także od wody opadowej przedostającej się przez lata poprzez nieszczelności pokrycia dachu i niedostatecznych obróbek blacharskich. W związku z powyższym konieczne jest zbitcie tynku, sprawdzenie izolacji poziome ścian obwodowych (ryc. 15 i 16) oraz wykonanie naprawy kanalizacji deszczowej oraz połączenie jej do istniejącej sieci kanalizacji deszczowej. Z uwagi na ogólny stan tynków zaleca się ich całkowitą wymianę z uwzględnieniem tynków renowacyjnych przewidzianych na mury mokre i wilgotne w pasie do 1,5m wysokości od podłoża posadzki.

Przekrycie budynku

Przekrycie budynku oparto na konstrukcji drewnianej belkowej z poszyciem z desek. Pokrycie dachu wykonano z blachy powlekanej stalowej w częściach wież oraz z blachy cynkowej nad głównym korpusem. Blacha pokrycia łączona jest metodą tradycyjną. Remont pokrycia dachu wykonywany był w latach 2006 – 2007. Na podstawie obserwacji stwierdza się lokalne nieszczelności pokrycia w strefach koszowych i nadrynnowych.

Strop i więźbę nad kościołem wykonano w konstrukcji drewnianej (ryc. 17). Więźba jest w konstrukcji wieszakowej, w formie pseudosklepienia, co sprawia, że część konstrukcji –

łęki i narożne krokwie - są widoczne we wnętrzu świątyni (ryc. 18). Natomiast prezbiterium przekryto sklepieniem krzyżowo - żebrowym, a na zewnątrz stożkowym, pięciobocznym dachem.

Ryc. 14 a, b. Brak szczelności pokrycia dachowego przez lata przyczynił się do powstania problemów ciepłno-wilgotnościowych ścian budowli. Źródło: fot. H. Rutyna XI.2010

Fig. 14 a, b. No roof leaks over the years led to problems temperature and humidity walls of the building. Source: Photo by H. Rutyna XI.2010

Ryc. 15. Brak pionowej izolacji ścian stanowi przyczynę problemów ciepłno-wilgotnościowych ścian budowli. Źródło: fot. H. Rutyna XI.2010

Fig. 15. No vertical wall insulation cause of the problems heat and moisture building walls. Source: Photo by H. Rutyna XI.2010

Ryc. 16. Skutki braku pionowej izolacji ścian; widoczne problemy ciepłno-wilgotnościowe ścian budowli w partii przyposadzkowej. Źródło: fot. H. Rutyna XI.2010

Fig. 16. Consequences of the absence vertical wall insulation, visible problems heat and moisture walls of the building in the party at the floor. Source: Photo by H. Rutyna XI.2010

DETAL ARCHITEKTONICZNY

Ceramika

Cegła licowa klinkierowa zachowała się oryginalna. Obecny stan zachowania elewacji należy uznać za dostateczny. Najgorzej zachowana jest elewacja południowa, prawie bezpośrednio stykająca się z trasą szybkiego ruchu. Powierzchnie ścian są zabrudzone, posiadają stwardniałe nawarstwienia o ciemnym zabarwieniu. Pewna część cegieł wykazuje oznaki przebarwień w wyniku zasolenia.

Spoiny pochodzące z różnych napraw, wprowadzają nierównomierne naprężenia wewnętrzne. Jedne będąc zbyt słabe, o dużej nasiąkliwości, w krótkim czasie zwietrzały i są wykruszone, a inne otrzymały zbyt mocne, czyli z dużą domieszką cementu, co

z czasem spowodowało pionowe i ukośne pęknięcie cegieł (ryc. 13). Uszkodzenia mechaniczne cegieł to: utracone na skutek drgań lico cegły, liczne odpryski i spękania szczególnie widoczne na elewacji północnej i na przyporach. Osłabione miejsca stanowią dobre podłoże do rozwoju glonów i porostów. Podczas remontu należy wymienić cegły, które utraciły szkliwione lico, cegły spękane i cegły, które poddane próbie opukiwania wydają głuchy, stłumiony odgłos.

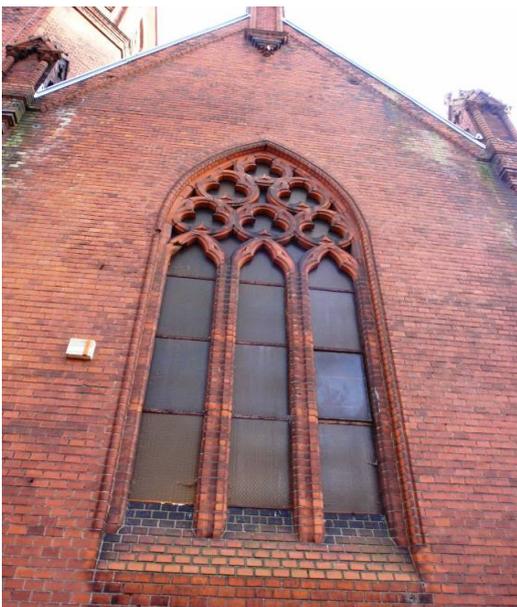
Ryc. 17. Układ krzyżowego pseudosklepienia wykonanego w konstrukcji drewnianej wzmocnionego łękami drewnianymi. Źródło: fot. H. Rutyna XI.2010

Fig. 17. Pseudo cross-vault system made of wooden construction reinforced with wooden arches. Source: Photo by H. Rutyna XI.2010

Ryc. 18. Ceramiczny pinakiel na poziomie gzymsu korony muru zewnętrznego. Źródło: fot. H. Rutyna XI.2010

Fig. 18. Pinnacle of ceramic of the crown cornice at the external wall. Source: Photo: H. Rutyna XI.2010

Ryc. 27 a. Neogotyckie okno z laskowaniem od strony zewnętrznej. Źródło: fot. H. Rutyna XI.2010

Fig. 27a. Neo-Gothic tracery window from the outside. Source: Photo by H. Rutyna XI.2010

Ryc. 27 b. Niedostateczny stan techniczny okna z laskowaniem od strony wewnętrznej. Źródło: fot. H. Rutyna XI.2010

Fig. 27 b. Unsatisfactory condition window the tracery on the inside. Source: Photo by H. Rutyna XI.2010

Kształtki ostrołukowe i rozetowe okna w ścianie zachodniej i wschodniej występują neogotyckie okna, a od północy okno rozetowe (ryc. 21 i 27). Ślusarka tych otworów oraz montażowa zaprawa podlega wymianie.

Ceramiczne ozdoby, w tym wykruszona podstawa kwiatonu i kształtki pinakli (ryc. 28). Znaczna część kształtek dekoracyjnych wykazuje ubytki, odpadające fragmenty lub odpryski oraz posiada wypłukane spoiny. Częściowo naprawiane spoiny, źle dobrane do obiektu (zbyt mocna zaprawa cementowa) niszczą kolejne cegły i wywołują spękania ścian. Źle prezentują się również spoiny w granitowym cokole, są zwietrzałe i częściowo wypłukane.

Wnętrze kościoła

Jednoprzestrzenność, centralizacja przestrzeni doskonale nadaje się dla potrzeb prawosławnego kultu, czyli w pełni spełnia swoje współczesne cele użytkowe, choć w pierwotnym zamyśle służyła gminie ewangelicko-reformatorskiej. Wnętrze obecnie znajduje się w opłakanym stanie technicznym i wymaga nagłej ingerencji konserwatorskiej. Kolejne ryciny od 19 do 26 oddają dostateczny stan techniczny zabytku i detalu architektonicznego. Jego wyposażenie reprezentuje niski poziom artystyczny i nadaje się do wymiany dla uwspółcześnienia liturgicznej aranżacji. Konieczna jest poprawa estetyki wnętrza świątyni. Potrzebny jest nowy ikonostas, renowacja starych ławek stojących na emporze chórowej i przestawienie jej do sali modlitwy na parterze, zdjęcie farby olejnej na balustradzie empory chórowej. Przypuszcza się, że pod nią znajduje się malatura podobna do tej na sklepieniach i na deskach pod chórem i ewentualne odtworzenie tejże malatury wraz z inskrypcją na środkowym plato. Część badań przeprowadzono na podstawie *Inwentaryzacji architektonicznej* [2] i *Ekspertyzy konstrukcyjnej* [3] zabytkowego budynku. Po dokładnych oględzinach sporządzono listę prac remontowo - konserwatorskich. Dokładne przedstawienie zakresu prac konserwatorskich umieszczono w 2 części artykułu.

Ryc. 19. Wnętrze cerkwi – widok spod chóru muzycznego w stronę prezbiterium. Źródło: fot. H. Rutyna XI.2010

Fig. 19. The interior of Orthodox church - a view from the choir in the direction of chancel. Source: Photo by H. Rutyna XI.2010

Ryc. 20. Wnętrze cerkwi – widok spodu pseudosklepienia i zawilgocenia ścian na styku z pokryciem dachu. Źródło: fot. H. Rutyna XI.2010

Fig. 20. The interior of the church - the bottom of view pseudovaults and damp walls in contact with roof covering. Source: Photo by H. Rutyna XI.2010

Ryc. 21. Wnętrze cerkwi – widok na ścianę północną z rozetą; zawilgocenia ścian na styku z pokryciem dachu i brak połowy łęku drewnianego po prawej stronie empyry chóru. Źródło: fot. H. Rutyna XI.2010

Fig. 21. The interior of the church -view of the north wall of the rosette; moisture in contact with the walls of roof covering and absence of half wooden bow on the right side of tribune of the choir. Source: photo by H. Rutyna XI.2010

Ryc. 22. Wnętrze cerkwi – spód drewnianej empyry chórowej; nieprofesjonalnie wstawiona belka stalowa przerywająca drewniane belki. Źródło: fot. H. Rutyna XI.2010

Fig. 22. The interior of the church -bottom of the wooden of the choir tribune, unprofessional inserted steel beam interrupting the wooden beams. Source: Photo by H. Rutyna XI.2010

Ryc. 23. Zniszczona posadzka drewniana i uginające się deski podłogowe. Źródło: fot. H. Rutyna XI.2010

Fig. 23. Damaged wood flooring and bending floorboards. Source: Photo by H. Rutyna XI.2010

Ryc. 24. Stan techniczny sufitu zakrystii. Źródło: fot. H. Rutyna XI.2010

Fig. 24. Condition of sacristy ceiling. Source: Photo by H. Rutyna XI.2010

Ryc. 25. Stan techniczny sufitu magazynu. Źródło: fot. H. Rutyna XI.2010

Fig. 25. Condition of ceiling warehouse. Source: photo by H. Rutyna XI.2010

Ryc. 26. Skos pięciopozomowego układu empyry chórowej widoczny od spodu. Źródło: fot. H. Rutyna XI.2010

Fig. 26. (Diagonally) five-level system of the tribune of choir visible from below: Source: photo by H. Rutyna XI.2010

NEO-GOTHIC ORTHODOX CHURCH OF HOLY APOSTOL ST. PETER AND ST. PAUL IN STARGARD SZCZECIŃSKI. PART 1: ARCHITECTURE AND STATE OF BUILDING

HISTORY OF THE BUILDING

Orthodox Church of the Holy Apostles Peter and St. Paul in Stargard Szczeciński was built 145 years ago and is from the beginning of its existence, religious building. In 1987, the church was entered the register of monuments at number 1042.

Neo-Gothic church was created in the 1873-1890 for the community (reformist-evangelic). It was given the title of Christ – Christuskirche. Immediately after the war, although survived without prejudice, has not been used to 1953. He was then taken over by the Polish Autocephalous Orthodox Church based in Wrocław and to this day is dedicated to the worship of the Orthodox and adapted to the needs of the church, perfectly adapted in form and layout planning to a new function (Fig. 1).

LOCATION AND CHARACTERISTICS OF ARCHITECTURE

Neo-Gothic church is located in the town of Stargard, in Western Pomerania. Has been located at the crossroads of Bolesława Chrobrego and Świętego Jana Chrzyciciela, near the Gate of Jan Chrzyciel and near pedestrian crossing. Previously, the building was labeled No. 14 belonging to Bolesława Chrobrego Bolesław Chrobry St. and now belongs to Jana Chrzyciciela Jan Chrzyciel

St. and the street labeled no 2 Orthodox plot received an outline of an irregular octagon one that took to the walls of the object. From all sides an octagonal parcel of land bordered with land which is now a park and probably earlier was a cemetery. (Fig. 3). Near the church, in the park, a distance of about 60 m heading south, was built in 1893, the tower in a similar architectural style (Fig. 7).

It has been hypothesized that the present sacral at the beginning had the function of the cemetery chapel, therefore he had onespatial, perfectly central, unusual for a Protestant church buildings (Fig. 2). It is a small building (a cubature about 2000 m³ and 225 m² of usable area in the basement, ground floor and choir) assumption is based on a Greek cross, with a wooden rafter framing and cross, a gable roof. It has got one tower from the north-west (Fig. 4, 5).

STATE OF PRESERVATION OF BUILDING

Since the acquisition by the Orthodox Church - beyond interior renovation the object there was no work. Repair works are dated just the year 1986, when it listed cover helmet slate tower the zinc plate. At the time removed from the helmet decorative elements with wimpergs located at the base of and iron cross crowning the tower. These decorative elements unfortunately been replaced by "drip cap" with delicate decrease. In 1991 the nave roof and a porch was replaced with zinc sheet metal, which was painted red. Around the outer walls placed a concrete band. In the year 2008/09 has been repaired roof leak and change the galvanized steel cover. Besides safety work carried fragments of the outer walls - from the north (Fig. 6).

The foundations

Continuous footings of the tower and the corps are the stone. Given the occurrence minor diagonal cracks on the outer wall of the west wall (Fig. 8), and the local collapse of the concrete band on the outer wall (Fig. 9) No window woodwork in the basement (Fig. 10)

and external rainwater collection - there is a risk the foundations of the walls of the chapel wash the infected area by rainwater. Rain water from the roof of the church are discharged concrete surface on the band and soil through pipes that are not connected to that of the storm water drainage network, what is the cause of the algae and lichens on a pedestal and outside walls, even those recently treated (Fig. 11).

The remainder building structure outline not found party risks foundations. Construction of external staircase is a stone has been renovated within the last maintenance (Fig. 12).

Supporting walls of the building

The walls are made of brick, and the exterior elevation of clinker bricks. To a large extent was preserved the walls of the original material except for some later additions.

Brick cornice completion the nave goes into crowning a cornice above the choir. Provided at each corner of the protruding buttresses. The chancel of the church is oriented to the southeast. The walls are the same height as the nave wall. The apse is clearly separated from the body of crow-stepped gable the nave, above the chancel itself. The walls of the chancel was inserted in one row of large windows (such as the height of the windows in the nave). The lower belt is plastered blend that its shape resembles the windows placed in the nave.

Adjacent to the sanctuary two chapels (currently serving as sacristies). Their shape conformed plan staircase located in the north-eastern part of the church. Their walls are supported by buttresses. At some window sills are significant cracks visible face brick coincide with visible cracks on the plaster interior (Fig. 13). Can be seen on the elevation many superficial point mechanical damage (Fig. 5). The same photograph can be seen the floor vents, most of which are clogged pollution. Elevation of the north wall was repaired in 2009.

The walls of the church are partly humid (Fig. 14 a, b Here and there was a significant internal damage caused by humidity plaster. Wall humidity can also come from rainwater penetrating through the years by leaks inadequate roofing and flashings. Therefore, it is necessary to breaking of plaster check the insulation horizontal peripheral wall (Fig. 15 and 16) and repair storm water drainage and connect it to the existing storm water drainage network. Due to general state of plaster recommended to complete replacement including plasters provided for the wet and humid walls in a strip of up to 1.5 meters in height from the ground floor.

Covering a building

Covering of the building is based on the beam wooden structure the sheathing of planks. Roofing made of coated sheet steel in the towers and parts of zinc metal on the main corps. Cover sheet is connected with traditional method. Roof Repair of you Carried out in the years 2006 to 2007. Pursuant to observation of local states in the zones cover leaks platforms and on the gutters.

Roof and rafter framing the church made of wooden construction (Fig. 17). Rafter is in the construction of the hanger, in the form of pseudo vaults, making that part of the structure - bows and corner rafters - are visible in the interior of the temple (Fig. 18). However , the presbytery covered cross - ribbed vault and outside the cone, a pentagonal roof.

ARCHITECTURAL DETAIL

Ceramics

Clinker brick facing tile - an original. The current condition of the elevation should be regarded as sufficient. The worst is preserved south elevation, almost directly in contact

with the expressways route. The surfaces of the walls are dirty, have a very hard buildup of dark color. Some of the bricks is showing signs of discoloration as a result salinity.

Welds from different repairs, introduce uneven internal stress. Too weak, high water absorption, in a short time weathered and is crumbled, and others received too strong, the large admixture of cement, which over time resulted in vertical and diagonal cracking bricks (Fig. 13). Mechanical damage bricks are lost through vibration facing brick tile, many splatters and cracks especially evident on the north elevation at the buttress. Weakened places a good ground for growth of algae and lichens. During the repair, replace bricks, that have lost enamel, cracked brick and brick, which have undergone try knocking seem deaf, muffled sound.

Shaped arched and rosette windows in the west wall and east - are Gothic windows, and in the north rose window (Figs. 21 and 27). Ironwork these holes and the mortar is to be replaced.

Ceramic ornaments, this crumbled, fleuron base and fittings pinnacles (Fig. 28). Much of the loss has decorative fittings, fragments and splinters fall away or have washed weld. Partially repaired welds, ill-matched to the object (too strong mortar) destroy another brick walls and cause cracking. Welds look bad in a granite plinth, are weathered and partially washed away.

The interior of the church

One-dimensional, centralized space well suited for the needs of Orthodox worship, which fully meets their modern utilitarian purposes, although the original intention of served the community of evangelical – reformist. The interior is now in bad technical condition and require urgent conservation intervention. Another figure from 19 to 26 give adequate condition of the monument and architectural detail. His equipment represents a low level of artistry, and is suitable for exchange to modernize the liturgical arrangements. It is necessary to change the aesthetics of the interior of the temple. We need a new iconostasis, restoration of the old benches, which stand next to the choirs tribune and shift it to the prayer hall on the ground floor, remove oil paint from the balustrade choirs tribune. It is assumed that under it manner of painting is similar to that on the vaults and on the boards of the choir and the possible restoration manner of paintings including inscription on the central plateau.

Some research has been conducted on the basis of an *Inventory of architectural*[2] and *Construction expertise*[3] of the historic building. After careful inspecting prepared a list of work repair - restoration. Accurate representation of restoration works were placed in part 2 of the article.

BIBLIOGRAFIA

- [1] *Karta ewidencyjna zabytku*, Ośrodek Dokumentacji Zabytków w Warszawie, PP.PKZ O. Szczecin, Szczecin 1987
- [2] *Projekt budowlany remontu konserwatorskiego i szczegółowa inwentaryzacja architektoniczna prawosławnej cerkwi pw. Świętych Apostołów Piotra i Pawła w Stargardzie Szczecińskim przy Św. Jana Chrzciciela 2* wykonana przez „Art-Dom” Studio Galeria dr inż. arch. Haliny Rutyny PHUz siedzibą w Szczecinie, ul. Herbowia 16/2, Szczecin, listopad 2010- styczeń 2011
- [3] *Ekspertyza stanu technicznego budynku cerkwi pw. Świętych Apostołów Piotra i Pawła w Stargardzie Szczecińskim* wykonana przez mgra inż. M.M. Kudybę mgra inż. M. Sypka, firmę „Fornesis”, z siedzibą w Stargardzie Szczecińskim, ul. Piłsudskiego 52B, Stargard Szczeciński, listopad 2010

O AUTORZE

Autorka prowadzi działalność dydaktyczną na Zachodniopomorskim Uniwersytecie Technologicznym w Szczecinie w Zakładzie Teorii Historii Architektury i Konserwacji Zabytków. W swojej pracy naukowej zajmuje się problematyką historycznej i współczesnej architektury sakralnej. Od lat prowadzi praktykę projektową we własnym studio architektury, w tym także w zakresie rewaloryzacji obiektów zabytkowych. Kontakt: rutyna@zut.edu.pl

AUTHOR'S NOTE

Author of this article has presently leads educational activity at West Pomeranian University of Technology in Szczecin at the Department of the Theory of the History of Architecture and Conservation of Historical Monuments. She has devoted doctoral thesis to the problems history and contemporary church architecture. The author has for many years been practicing design at her own studio of architecture, including the revaluation of historic buildings Contact: rutyna@zut.edu.pl